

gönderilen hocalarla başladığı söylenebilir. XVII. yüzyıldan sonra kız çocukları, uzun süren saz öğrenimleri ve büyük formda sözlü eserlerin meşki için hocaların evlerine gönderilmeye başlanmıştır. II. Mahmud döneminde Enderun'un itibarını kaybetmesiyle zayıflayan Türk müzikisi-saray mü-nasebetlerindeki bu olumsuzluk konaklara da yansımış, neticede saray ve konaklardaki müzik toplantıları yerini evlerdeki toplantılara ve son dönemlerde halkın kurduğu müzik cemiyetlerine bırakmıştır. Bu tür toplantıların düzenli ve uzun süreli olmasında ev sahibinin kişiliği önemli rol oynamıştır. Tanzimat'tan sonra İstanbul'da konaklarında müzik toplantıları tertip edenler arasında nota koleksiyoncusu Yesârîzâde Necib Ahmed Paşa, Edhem Paşa, Yanyalı Mustafa Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Müşir Şâkir Paşa, Ahmed Midhat Efendi, Bakırcılar'daki konağında düzenlediği müzik toplantıları daha sonra oğlu İbnülemin Mahmud Kemal tarafından sürdürülen Mehmed Emin Paşa en meşhurlarıdır. Ayrıca Enderûnî Ali Bey, Bolâhenk Nûri Bey, Hacı Kirâmî Efendi, Musullu Hâfız Osman Dede Efendi, Leylâ Saz, Şeyh Nûştakzâde Edhem Efendi evlerinde ve açtıkları meşkhânelerde verdikleri derslerle dönemin pek çok müzikşinasının yetişmesine katkı sağlamıştır. Bu özel meşkhânelere XX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'da hem eğitim hem konser amaçlı olarak kurulan bazı cemiyetler ilâve edilmelidir. Dârülmûsîkî-i Osmânî, Dârütta'lim-i Mûsîkî, Dârülfeyz-i Mûsîkî, Şark Mûsîkî Cemiyeti, Gülşen-i Mûsîkî, Terakî-i Mûsîkî Cemiyeti bunlardan birkaçıdır. Aynı dönemlerde Ankara, İzmir ve Eskişehir'de kurulan müzik cemiyetlerini sonraları İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde açılan dernekler takip etmiştir.

Loncalar. Saray veya tekke gibi herhangi bir kuruluşla bağlantısı olmayan hânen-de ve sâzendeler esnaf sayılarak diğer esnaf grupları gibi lonca teşkilâtlarına bağlanmış, burada da üstat-çırak yöntemi devam ettirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk müzikisi ve tarihiyle ilgili eserlerin çoğunda Osmanlı dönemi dolaylı olarak söz konusu edilmektedir. Bu sebeple aşağıdaki bibliyografyada sadece konuyla doğrudan ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Sadettin Nûzhet Ergun, *Türk Müzikisi Antolojisi*, İstanbul 1942-43, I-II; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 610-611; a.m.f., "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Müzik Hayatı", *TTK Belleteri*, XLI/161 (1977), s. 79-113; Nuri Özcan, *Onsekizinci Asırda Osmanlılar'da Dinî Müzik* (doktora tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., "XV ve XVI. Yüzyıllarda Türk Dünya-

sı'nda Müzik", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Ya-pın Değerler*, İstanbul 1997, s. 471-484; a.m.f., "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Müzik", *Osmanlı*, Ankara 1999, X, 722-734; a.m.f., "İstanbul Tekkelerinde Müzik", *İstanbul*, sy. 45, İstanbul 2003, s. 75-77; a.m.f., "Meşk", *DİA*, XXIX, 374-375; a.m.f., "Osmanlılar'da Müzik", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 207-277; a.m.f. – Yalçın Çetinkaya, "Müzik", *DİA*, XXXI, 259-260; Nuri Özcan – Walter Feldman, "İstanbul", a.e., XXIII, 271-275; W. Feldman, *Music of the Ottoman Court*, Berlin 1996; Yılmaz Öztuna, *Türk Müzikisi: Teknik ve Tarih*, İstanbul 1987, s. 66-67; Yalçın Tura, *Türk Müzikisinin Meselerleri*, İstanbul 1988; Cem Behar, *Zaman, Mekân, Müzik*, İstanbul 1993, s. 1-82; Cincüen Tanrıkorur, "Osmanlı Müzikisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1998, II, 493-530; Ersu Pekin, "Kuram, Çalgı ve Müzik", *Osmanlı Uygarlığı* (haz. Halil İnalçık – Günsel Renda), Ankara 2003, II, 1009-1045; *Tarihsel Süreç İçinde Klasik Türk Müziği*, Ankara 2005; Bülent Aksoy, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Müzik ve Batılılaşma", *TCTA*, V, 1212-1236; Haydar Sanal, "Batılılaşma (Müzik)", *DİA*, V, 182-184; E. Neubauer, "Müzik Hayatı", *DBİst.A*, V, 523-525; Alâeddin Yavaşca, "Müzik Hayatı", a.e., V, 527-531.

NURİ ÖZCAN

3. Mimari Dönemler. Tarihendirme kesin olmamakla birlikte Osmanlı mimarisi üslûp yönünden dört döneme ayrılarak incelenebilir. a) **Erken Osmanlı Dönemi** (1299-1447). Kuruluş dönemi olarak da adlandırılan bu devirde çeşitli etkilerle farklı denemelerin yapıldığı görülmektedir. Yapıların cephelerinde taş, tuğla kullanımı ile hareketli cephelerin varlığı ile bazı eserlerde renkli sır ve sır altı tekniğinde zengin çini kullanımı dikkat çekicidir. Bu dönemin mimarları içinde Hacı Ali, Hacı b. Mûsâ, Hasan b. Abdullah, Ömer b. İbrâhim, Ali b. Hüseyin, İbn Süleyman Lâdikî, Hacı Alâeddin, Ebû Bekir Dımaşkı, Hacı İvaz Paşa ve Sinâeddin Ahmed b. Ebû Bekir'in adları zikredilebilir.

b) **Klasik Osmanlı Dönemi** (1447-XVII. yüzyılın sonu). Merkezî kubbenin farklı denemelerle yanlara genişletilme çabasının ön planda olduğu bu devri üçe ayırmak mümkündür. **Erken Klasik Dönem** (1447-1537). Geniş alanlara yayılan dağınık veya simetrik yerleşim düzenine sahip külliyeler bu döneme damgasını vurmuş ve önemli şehircilik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Muslihuddin Usta, Ayas b. Abdullah, Abdülâf b. Pülâd Şah, Murad b. Abdullah, Sinân-ı A'tık, Ya'küb Şah b. Sultan Şah, Alâeddin, Ali (Acem/Esir) bu devrin önemli mimarlarıdır. **Sinan Devri.** Mimar Sinan'ın mimarbaşı tayin edildiği 1538'den ölümüne (1588) kadar geçen süre Osmanlı mimarisinin zirveye ulaştığı devir olmuş-

tur. Yoğun bir imar hareketinin görüldüğü bu dönemde çok sayıda eser yapılmıştır. Şehir merkezindeki yapılarla su tesisleri, Rumeli ve hac yolu güzergâhlarında inşa edilen menzil külliyesi bu devrin önemli imar faaliyetleridir. **Sinan Sonrası Klasik Dönem** (1588-1703). Mimar Sinan'ın yetiştirdiği mimarlarca sürdürülen imar faaliyetlerinde fazla bir yenilik söz konusu değildir, hatta Sinan devrine göre duraklama görülür. Büyük külliyelerin yapımı azalmış, daha çok medrese merkezli küçük külliyeler inşa edilmiştir. Bu devrin ilk üç mimarı Dâvud Ağa, Dalgıç Ahmed Ağa ve Sedefkâr Mehmed Ağa'dır. Kasım Ağa, Meremmetçi Mustafa Ağa ve Hüseyin Ağa bu dönemin diğer ünlü mimarlarıdır.

c) **Yabancı Etkiler Dönemi** (XVIII ve XIX. yüzyıllar). Bu dönemi beş ana başlık altında incelemek mümkündür. **Lâle Devri** (1703-1730). Klasik mimaride oturmuş olan nisbetlerin değişime başladığı bu devirde önemli meydan çeşmeleri ve sebilleri yapılmış, süslemede Osmanlı sanatının özellikleri içinde yoğunlaşarak özümlenen motifler tercih edilmiştir. XVI. yüzyılın natüralist çiçekleriyle kaynaştırılan Hint etkili, vazodan çıkan çiçek demetlerinin yanında meyve dolu kâse ve tabakların süslemede yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle çeşme ve sebillerde taş işçiliğinde ele alınan bu süslemelerin motiflerindeki kabarıklık dikkat çekicidir. Kayserili Mehmed Ağa bu dönemin önemli mimarlarıdır. **Barok Dönemi** (1730-1810). Bu dönemde mimari ve süslemede Batı'dan gelen yeni formlar giderek ağırlığını hissettirmiş, yüzyılın ortasına doğru Nuruosmaniye örneğiyle bu etkiler her yönüyle kabul görmüştür. Mimaride oval formlara yönelme, yuvarlak kemer, mukarnasın yerini iç bükey/dış bükey dalgaların alması, süslemede "C" ve "S" kıvrımlarının kullanımı dönemin belirgin uygulamalarıdır. 1741 yılına kadar görevini sürdüren, Lâle Devri'nin başmimarı Kayserili Mehmed Ağa'dan başka el-Hac Kara Ahmed Ağa, Mehmed Tâhir Ağa, Hâfız İbrâhim Ağa, Mehmed Ârif Ağa, Ahmed Nûrullah Ağa, İbrâhim Kârnî, Mustafa Ağa ve Mehmed Emin Ağa bu devrin önemli mimarlarıdır. **Ampir (Empire) Dönemi** (1810-1860). Camilerdeki pencerelerin çok büyük ele alınmasının dışında bu dönemde mimaride bir yenilik yoktur. Barok dönemindeki hareketli yüzeylerin terk edilerek daha sağlam görünümlü sade cephe tasarımlarının yapıldığı görülmektedir. Bazı yapılarda barok-empire özellikleri bir arada kullanılmıştır. Mehmed Emin Ağa, Ali Rızâ Bey, Mehmed Râsim

Ağa, Kırımlı Mahmud, Seyyid Abdülhalim Efendi ve Mühendis Abdülhalim Efendi dönemin önemli mimarları arasındadır. **Eklektik Üslup Dönemi (1860-1900)**. Oryantalist yaklaşımla farklı üslupların bir araya getirildiği bu dönemde aynı yapıda Batı'dan, Mağrib'den veya klasik dönemden izleri bir arada görmek mümkündür. Bu yıllarda barok-empire karışımı yapıların yanı sıra Avrupa neo-klasiği çizgisinde de yapılar inşa edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki mimari faaliyetlerde Balyan ailesi öne çıkmış, yüzyılın sonlarına doğru çok sayıda Batılı mimar ülkeye gelmeye başlamıştır. **Yeni Sanat (art nouveau) Üslubu**. XIX. yüzyılın sonunda bütün Avrupa'yı etkisi altına alan yeni sanat üslubu, II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru İtalyan mimarı Raimondo D'Aronco ile başlamış, bugün yıkılmış olan Karaköy Mescidi, Beşiktaş Serencebey'deki Şeyh Zâfir Külliyesi, Beyoğlu'ndaki Botter Apartmanı ile kendini göstermiştir. Bunların yanı sıra Yıldız Sarayı'nın bazı bölümlerinde, XX. yüzyılın başlarına ait apartmanlarla ahşap köşkerlerde bu sanatın izleri görülür. Daha çok süsleme sanatıyla sınırlı kalan yeni sanatın İstanbul'daki uygulamalarında Batı'daki örneklerde rastlanan insan tasvirlerine yer verilmemiştir.

d) Yeni Klasik Dönem. Avrupa'nın neo-klasik üslubu karşısında 1890 ve sonrasında millî mimari arayışları başlamış, Mimar Kemâleddin, Mimar Vedat ve Mimar Muzaffer'in çabaları ile önemli projeler gerçekleştirilmiştir. Bu mimarların eserlerinde Selçuklu ve Osmanlı mimarisinden bazı öğelerin seçilerek kullanıldığı görülür. Bu da yapıların plandan çok cephe tasarımlarıyla şehre katkılarının öne çıkmasını sağlamıştır.

Teşkilât. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyılın başlarına kadar geçen süre içinde mimarların nasıl bir teşkilât

çinde olduğu bilinmemekle birlikte bunların Selçuklu ve Beylikler devrindeki gibi belirli bir teşkilât içinde hareket ettikleri muhakkaktır. Özellikle erken dönemde yoğun imar faaliyetlerine sahne olan Bursa ve Edirne'de geniş bir mimar ve usta kadrosu bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra ülkedeki bütün mimari faaliyetleri yürütmek üzere Mi'mârân-ı Hâssa Ocağı kurulmuştur. Kuruluş tarihi tam olarak belli olmayan, ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren örgütlü bir şekilde var olduğu anlaşılan bu ocağın Fâtih Sultan Mehmed veya Bayezid devrindeki yeni yapılanma sırasında kurulduğu söylenebilir. Saray teşkilâtı içerisinde yer alan Mi'mârân-ı Hâssa Ocağı'nın başında sermi'mârân-ı hâssa unvanı ile bir mimarbaşı bulunmaktadır. Mimar ağa veya Hassa mimarbaşı olarak da anılan mimarbaşının idaresinde sayıları zamanla değişen mimarlarla, mimarlığın çeşitli alanlarında yetişmiş çok sayıda usta mevcuttu. Hassa Mimarlar Ocağı önceleri Topkapı Sarayı'nda Yalı Köşkü'nü, ardından Sepetçiler Kasrı'nı kullanmıştır. Merkezde mimarbaşının dışında ikinci mimar, hassa mimarları, mimar kethüdâları, mimar kâtipleri, su yolu nâzırı, sefer mimarları, Tersâne-i Âmirî mimarları, köprü ve kale mimarları bulunmaktaydı. Geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluğun taşradaki imar faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için buralarda imar meclisleri oluşturulmuş, ayrıca eyalet ve şehir mimarları görevlendirilmiştir. Hassa Mimarları Ocağı'nda minareciler, mermerciler, taşçılar, sıvacılar, neccârlar, nakkaşlar gibi ustaların dışında gerektiği zamanlarda teşkilâta dahil edilen duvarcı, taş yontucu, çıkırcı, kireççi, biçici, lağımçı, demirci, camcı, kerpiççi ve kurşuncu gibi ustalar da istihdam edilmekteydi. Mimarların İstanbul Vefa'da Mimarbaşı Kârhanesi denilen atölyeleriyle Şehremini Yayla'da bir

mimar çarşısının varlığı bilinmektedir. Mimarbaşılar, günümüzün bayındırlık bakanlıklarına benzer görevler üstlenmişlerdi. İnşa ve tamirler için gerekli olan malzemenin sağlanması, satın alınması, harcamaların muhasebe gibi işlemler şehreminliğin görevi olup keşif, plan ve inşa işleri mimarbaşı tarafından yürütülmekteydi. Mi'mârân-ı Hâssa Ocağı 1831 yılında lağvedilip yerine Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü, Topkapı Sarayı'ndaki Tamirat Ambarı'nın yerine de Ebniye-i Mîriyye Tamirat Müdürlüğü kurulmuştur. Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün adı 1849'da Ebniye-i Hâssa Muavinliği'ne çevrilerek Umûr-ı Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlanmış, 1852'de bu muavinlik de kaldırılmıştır. Ebniye-i Mîriyye Tamirat Müdürlüğü 1861 yılına kadar görevini sürdürmüştü ve bu tarihten sonra Ebniye-i Seniyye İdaresi adını almıştır. 1838 yılından itibaren görev yapan Evkaf Tamirat Müdürlüğü 1861 yılı sonunda Evkaf Nezâreti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü adını almış, 1919'da yerini Hey'et-i Fenîyye adıyla kurulan birime bırakmıştır.

Yapı Tipleri. Osmanlı mimari eserleri ya tek başlarına ya da birkaç farklı fonksiyona sahip yapılardan oluşan külliyeler şeklinde inşa edilmiştir. Külliye yapıları binalar tek tek ele alındığında her birinin tipolojik olarak bir gelişim süreci gösterdiği görülmektedir.

Külliyeler. Buldukları konuma göre simetrik veya dağınık yerleşim gösteren külliyelerin topografyaya en uygun şekilde yapılması gerekir. Erken döneme ait Bursa Hudâvendigâr Yıldırım, Yeşil ve Murâdiye külliye yapıları dağınık bir yerleşim düzenine sahiptir. İstanbul'da fetihten sonra hızlı bir imar faaliyetine girişilmiştir. Şehirde yapılan ilk büyük külliye olan Fâtih Külliyesi (1463-1470) simetrik yerleşime sahip olup kapladığı alan ve bünyesindeki yapılarla bütün Osmanlı külliyelerinin en büyüğüdür. Fâtih Külliyesi ile külliye mimarisinde doruk noktasına ulaşılmıştır. Meriç nehri kıyısında yer alan Edirne Beyazıt Külliyesi simetrik bir düzene, İstanbul Beyazıt Külliyesi geniş alana yayılan dağınık bir yerleşime sahiptir. Sinan devrinde inşa edilen külliyelerde çeşitli uygulamalar görülmektedir. Süleymaniye Külliyesi ile Kadırga Sokullu, Eyüp Zal Mahmud Paşa, Üsküdar Atik Vâlide Sultan ve Şemsî Paşa külliye yapıları başarılı birer şehircilik örneği olarak dikkat çekmektedir. İstanbul'da XVII. yüzyılda iki büyük külliye inşa edilmiştir. Bunlardan ilki Sultan Ahmed Külliyesi, diğeri

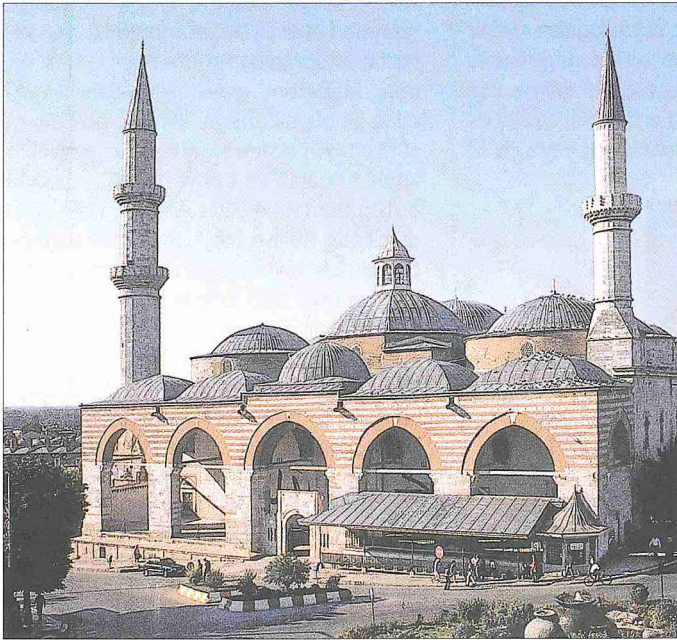
Ekmekçizâde
Ahmed Paşa
Külliyesi

Yenicami Külliyesi'dir. Üsküdar Yeni Vâlide, Hekimoğlu Ali Paşa, Nuruosmaniye, Lâleli, Ayazma ve Beylerbeyi külliyesi XVIII. yüzyılda yapılan diğer külliyelerdir. Selimiye, Altunizâde İsmâil Zühdü Paşa ve Pertevniyal Vâlide Sultan külliyesi XIX. yüzyıl eserleridir. İstanbul'da ilk külliyeler şehrin görüntüsüne hâkim geniş ve yüksek alanlarda inşa edilmiş, sonraki dönemlerde küçülen arsa parçaları sebebiyle daha düz yerlerde yapılmış ve şehir görüntüsünde fazlaca yer almamıştır. Şehir dışında, özellikle İstanbul-Edirne ve İstanbul-Hicaz gibi önemli yollar üzerinde yapılan külliye-lere menzil külliyesi adı verilmektedir. XVI. yüzyılda İstanbul-Edirne arasında Mimar Sinan tarafından inşa edilen Kanûnî Süleyman (Büyükçekmece), Cedit Ali Paşa (Babaski) ve Sokullu (Lüleburgaz ve Havsa) menzil külliyesi mimari gelişim açısından önemlidir. Bu yüzyılda Anadolu'da yapılan menzil külliyelerinden Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Sinan öncesi döneme aittir. Daha sonra Karapınar'da Sultan Selim, Payas'ta Sokullu, Iğın'da Lala Mustafa Paşa külliyesi inşa edilmiş, XVII-XVIII. yüzyıllar içinde de bu tür külliyelerin yapımı devam etmiştir. Ulukışla ve Kuşadası'ndaki Öküz Mehmed Paşa, İncesu'daki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Hatay Karamurt'taki Morali Damad Hasan Paşa külli-yeleri de önemli menzil külliyelerindendir. Ayrıca Nevşehir'de Damad İbrâhim Paşa, Aydın Cihanoğlu, Yozgat Çapanoğlu, Gülşehir Karavezir ve Kütahya Molla Bey külli-yeleri Anadolu'daki diğer önemli şehir külli-yeleridir.

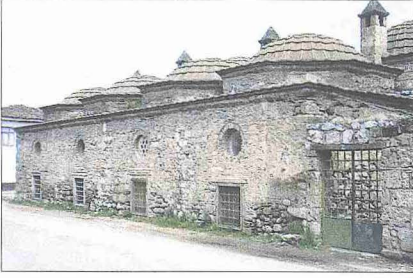
Tekkeler. Yerleşim düzenine göre tekkeler açık avlulu revaklı medrese ve ortak avlulu cami-medrese şeması şeklinde yapılmış olan tekkeler, mescid-tevhidhâne ve türbenin birlikte tasarlandığı tekkeler, ev-tekkeler ve karmaşık düzene sahip tekkeler şeklinde dört grupta tasnif edilebilir. Yönetici sınıfına mensup kişilerce inşa ettirilen ilk gruptaki tekkelerde cami aynı zamanda tevhidhâne olarak kullanılmıştır. Edirne Murâdiye, Ankara Hacı Bayrâm-ı Vefî, Tire Yeşilimaret, İstanbul Şeyh Vefâ, Kastamonu Şa'bân-ı Vefî, İstanbul Koca Mustafa Paşa, Eskişehir Kurşunlu, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey, Ankara Cenâbî Ahmed Paşa, İstanbul Kadırga Sokullu, Piyâle Paşa ve Üsküdar Atik Vâlide Sultan külliyelerindeki tekkeler bu grupta değerlendirilmektedir. Bursa'da Geyikli Baba Zâviyesi'yle İstanbul'da Seyyid Nizam, Nûreddin Cerrâhî ve Hasîrizâde tekkelerinde mescid-tevhidhâne ve türbe birlikte tasarlanmıştır. Osmanlı mimarisinde ev-tekkeler olarak gruplandırılan çok sayıda tekke vardır. Tasarımları ve cephe düzenleri yönünden inşa edildikleri bölgenin sivil mimari örnekleriyle yakın benzerlikleri bulunan bu tekkelerin çoğu XIX. yüzyılda yapılmış veya bu yüzyılda son şeklini almıştır. Yenikapı Mevlevîhânesi, Tophane'de Kâdirihâne, Kasımpaşa Mevlevîhânesi dış görünüşleriyle ahşap konakları, Merdivenköy Şahkulu Sultan Tekkesi kâgir konakları, Durmuş Dede Tekkesi Boğaz'daki yalıları hatırlatan özellikler gösterir. Abdurrahman Şâmî, Helvaî Baba ve Ayni Ali Baba, Selâmi Efendi ve Keşfi Osman Efendi tekke-

leri iddiasız meskenleri hatırlatmaktadır. Mevlânâ, Hacı Bektaş, Seyyid Battal Gazi gibi tekkeler ise karmaşık düzenleriyle farklı bir grup oluşturur.

Camiler. İznik Hacı Özbek Camii'nde görülen kare planlı, tek kubbeli şema daha sonraki yıllarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu plan Bursa Alâeddin Bey Camii'nde de görülmektedir. Bilecik Orhan Gazi Camii'nde kare planlı tek kubbeli yapıda mekânın dört yönde yanlara genişletilmesi mimaride önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Yine İznik'te erken devirde yapılan Yeşilcami'de kare mekân kuzeye doğru genişletilmiştir. Bu iki yapı yeni mekân arayışlarının daha erken devirde başladığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı yıllarda Mudurnu'da inşa edilen Yıldırım Camii'nin 19,50 metreye varan kubbesi geniş kubbe denemelerinin erken dönemde başladığını göstermektedir. Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii de 17,50 m. çapındaki kubbesiyle benzer özellikler taşımaktadır. İstanbul'da Firuz Ağa, Edirne'de Lârî Çelebi, İstanbul'da Haseki, Elmalı'da Ömer Paşa camileriyle Üsküdar'da Çiniili Cami, Ayazma, Nuruosmaniye, Nusretiye, Dolmabahçe, Ortaköy, Aksaray Pertevniyal Vâlide Sultan camileri tek kubbeli yapıların önemli örnekleridir. Çok fonksiyonlu, zâviyeli, tabhâneli, kanatlı, yan mekânlı, ters "T" planlı gibi değişik adlarla tanımlanan camilerin erken devirden itibaren birçok örneği bulunmaktadır. Bursa Orhan Gazi Camii ile başlayan gelişim yine Bursa'daki Hudâvendigâr, Yıldırım, Yeşil ve Murâdiye camilerinde devam etmiştir. Bursa dışında İznik'te Nilüfer Hatun İmaret ve Yâkub Çelebi Zâviyesi, Edirne'de Yıldırım ve Murâdiye, İstanbul'da Mahmud Paşa ve Aksaray Murad Paşa camileri bu tipin önemli erken örnekleridir. Edirne ve İstanbul Beyazıt camileriyle İstanbul'daki Sultan Selim Camii'nde ise tabhâne mekânları biraz farklı biçim ve boylarda uygulanmıştır. Çok kubbeli ulucami tipinin erken örneği 1386 tarihli Gelibolu Camii'nde görülmektedir. Bu şema Bursa Ulucamii'nde yirmi kubbe ile en olgun şeklini almıştır. Daha sonra Edirne Eskiçami'de dokuz kubbeli olarak denenmiş olan bu şema, İstanbul Fatih'te Atik Ali Paşa ile Kasımpaşa'daki Piyâle Paşa camilerinde altı kubbeli olarak uygulanmıştır. XV. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyıl ve sonrasında çeşitli uygulamaları görülen merkezî kubbeli yapılarda farklı mekânlarda değişik çözümler denenmiştir. Edirne Üç Şerefeli Cami merkezî kubbenin gelişimi açısından önemli bir uygulama-

Osmanlı mimarisinde çok kubbeli ulucami tipinin örneklerinden Eskiçami – Edirne

Açık avlulu medrese tipinin Osmanlı mimarisindeki en erken tarihli örneği olan Süleyman Paşa Medresesi – İznik

ma olarak dikkat çekmektedir. Yapıda enine gelişen bir alanda mihrap önünde altı destekle taşınan büyük bir kubbe yerleştirilmiştir. Bu uygulama daha sonra özellikle Mimar Sinan tarafından sıkça denemiştir. Ayrıca Atına'da Fethiye Camii'nin, merkezî kubbenin dört yönde yarım kubbelerle yanlara genişletilmesiyle oluşan şeması daha sonra başka eserlerde de tekrarlanmıştır. İstanbul fethinin ardından inşa edilen, ancak günümüze kadar gelmeyen ilk Fâtihi Camii'nde kible yönünde bir yarım kubbenin denemiştir olması önemli bir gelişmedir. Benzer uygulamaya ilk Eyüp Sultan ve Şeyh Vefâ camilerinde de rastlanmaktadır. Bu yapılarda ana kubbe iki yanda birer yarım kubbeyle genişletilmiştir. XVI. yüzyılın başında Beyazıt Camii'nde merkezî kubbenin mihrap eksenine yönünde iki yarım kubbe ile dikine genişletildiği görülmektedir. Benzer uygulama daha sonra Mimar Sinan tarafından Süleymaniye ve Tophane Kılıç Ali Paşa camilerinde yapılmıştır. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde merkezî kubbe alt kademede iki yana, Eyüp Zal Mahmud Paşa Camii'nde daha üst kademede mihrap yönü hariç üç yana genişletilmiştir. Altı ve sekiz desteğe oturan merkezî kubbeli cami şemasını XVI. yüzyılda Mimar Sinan uygulamış, bu uygulamaya daha sonraki dönemlerde devam edilmiştir. Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı Kara Ahmed Paşa, Sinan Paşa, Kadirga Sokullu Mehmed Paşa, Atik Vâlide Sultan ve camilerinde altı destekli şema uygulanmıştır. Cerrah Mehmed Paşa ile Hekimoğlu Ali Paşa camileri bu şemanın Sinan sonrasındaki önemli örnekleridir. Mimar Sinan İstanbul'da Rüstem Paşa, Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa, Mesih Paşa ve Nişancı Mehmed Paşa camilerinde sekiz destekli şemayı denemiş, bu şemanın en muhteşem örneğini

Selimiye Camii'nde gerçekleştirmiştir. Üsküdar Yeni Vâlide, Lâleli ve Eyüp Sultan camileri de bu şemada yapılmıştır. Mimar Sinan 1548 yılında Şehzade Camii'nde uyguladığı merkezî kubbeyle dört yönde yarımşar kubbelerle yanlara genişleten şemayı daha sonra tekrar denememişse de Sinan'dan sonraki mimarların bu şemayı uygulamaya devam ettikleri görülmektedir. Sultan Ahmed Camii ve Yeniciami'de uygulanan bu şema, 1766 depreminde yıkılan Fâtihi Camii 1767-1771 yıllarında yeniden inşa edilirken tekrar ele alınmıştır.

Namazgâhlar. Açık alanlarda namaz kılmak için yapılan namazgâhların birkaç farklı örneği bulunmaktadır. Gelibolu Azebler, Konya Musallâ, Okmeydanı, Sivrihisar Musallâ namazgâhları mihraplı-minberli olarak inşa edilmiştir. Ayrıca bir çeşme ile ilişkilendirilerek yapılmış olanları da vardır. Bu tip namazgâhların özellikle menziller üzerinde veya mesirelerde inşa edildiği görülmektedir. Edirnekapı Vezir Mehmed Paşa namazgâhi bir yüzü mihraplı namazgâh çeşmelerine; Eyüp Mehmed Paşa, Üsküdar Ahmed Ağa, Piyâle Paşa Kadınlar Çeşmesi ve Kadirga Esmâ Sultan namazgâhları çeşme üstünde fevkanî namazgâhlara; Bulgurlu, Beykoz İshak Ağa, Bostancı Abdullah Ağa ve Alemdağ namazgâhları bir çeşme yanına inşa edilenlere örnek olarak gösterilebilir.

Medreseler. Medreseler erken dönemde iki tipte inşa edilmiştir. Avlusunun üzeri kubbe ile örtülü olan medreselerin yalnızca iki örneği bulunmaktadır. Bunlar Bursa Lala Şâhin Paşa ile Amasya Gümüşhacıköy'deki Hacı Halil Paşa medreseleridir. Etrafı revaklarla çevrili açık bir avlu, revakların arkasında üç veya dört yönde talebe odalarıyla bir dershaneden oluşan medrese şeması hemen her dönemde uygulanmıştır. Bu tipin en erken örneği 1331'de yapıldığı kabul edilen İznik Süleyman Pa-

şa Medresesi'dir. Bu medresede dershaneye yan odadan (müdderris odası) geçişi sağlayan özel bir kapının olması dikkat çekicidir. Bir külliye bünyesinde yer alan Bursa Yıldırım (XIV. yüzyılın sonları), Yeşil, Murâdiye medreseleri ve tek başına inşa edilen Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi önemli erken devir örnekleridir. Edirne Saatli Medrese ile Peykter Medresesi, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, İnegöl İshak Paşa Medresesi İstanbul dışında cami yanlarında inşa edilen medreselere örnek gösterilebilir. Fâtihi Külliyesi bünyesinde yer alan ve toplam on altı medreseden oluşan Akdeniz ve Karadeniz medreseleri, bütün Osmanlı mimarisinde bir külliye de yer alan en fazla alana ve adede sahip medreselerdir. Beyazıt ve Şehzade külliyelerinde bir, Süleymaniye Külliyesi'nde beş, Edirne Selimiye Külliyesi'nde iki, Sultan Ahmed Külliyesi'nde bir medresenin bulunduğu görülmektedir. Bu yapıların hepsi revaklı bir avlu etrafında oda ve dersanelerden meydana gelmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılda Sinan tarafından İstanbul'da inşa edilen Beşiktaş Sinan Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Kadirga Sokullu külliyelerinde medreseler cami avlusu etrafına başarılı bir biçimde yerleştirilerek ilginç çözümler üretilmiştir. XVII. yüzyıla ait küçük ölçekli külliyelerin tamamı medresenin merkez olduğu yapılar topluluğudur. Bu külliyelerde medresenin dershanesi aynı zamanda mescid olup ayrıca cami bulunmamaktadır. İstanbul'da Kuyucu Murad Paşa, Ekmekçizade Ahmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi külliyelerindeki medreseler bu grup içinde değerlendirilmektedir. XVIII. yüzyılda İstanbul ve Nevşehir'de inşa edilen Damad İbrâhim Paşa külliyesiyle Üsküdar Ahmedîye, Beyazıt Seyyid Hasan Paşa, Beşir Ağa (Hacı), Nuruosmaniye ve

Selimiye
Camii –
Edirne

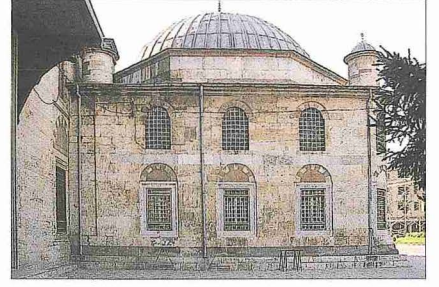
Hamidiye külliyesi bünyesindeki medreseler geç devrin önemli örnekleri olarak sayılabilir.

Sıbyan Mektepleri. Kare planlı tek kubbeli ve küçük ölçüdeki mekânlarıyla mektepler bazan tek başlarına, bazan bir külliye bünyesinde yer almıştır. Mekteplerin çoğu fevkanî olup zemin seviyesindeki örneklerine de rastlanmaktadır. Bir eyvanla kubbeli bir mekândan oluşan örneklerin yanı sıra yan yana iki kubbeli türleri de vardır. Bursa Sitti Hatun Sıbyan Mektebi erken döneme ait bir örnektir. Beyazıt ve Haseki sıbyan mektepleri XVI. yüzyılda inşa edilmiş eyvanlı bölümü olan yapılardır. Aynı yüzyıla ait Zeyrek'te Zenbilli Ali Cemâî Efendi Mektebi kare planlı, tek kubbeli, Sultanahmet'teki İskender Paşa Mektebi iki kubbeli mekânıyla fevkanî olmayan örneklerdendir. Fevkanî sıbyan mektepleri içinde Süleymaniye, Sultan Ahmed, Kuyucu Murad Paşa, Üsküdar Çinili mektepleri tek kubbeli, Amcazâde Mektebi çift kubbeli mekânı ile bu yapılara örnektir. Fevkanî yapılarda altta çeşme, sebil veya tonozlu mekânlar olabilir. Sultan Ahmed, Üsküdar Mihrimah Sultan mektepleri tonozlu alt yapı üzerine, Kuyucu Murad Paşa ve Amcazâde mektepleri ise tonozlu dükkânlar üzerine oturur. Vefa'da Recâizâde Mehmed Efendi ve Sultanahmet'te Cevrî Kalfa mektepleri sebil ve çeşme, Fındıklı Zevkî Kadın Mektebi yalnızca çeşme üzerinde yer almıştır. Bazı mekteplerde kubbe yerine çatı veya tonoz örtü görülmektedir. Fındıklı Zevkî Kadın çatılı, Cevrî Kalfa Mektebi ise tonozlu yapılara örnektir. Tanzimat'tan sonra Batı tarzında çok birimli mektepler yapılmaya başlanmıştır. Âdile Sultan Mektebi iki katlı düzeniyle Batılı mektep anlayışında inşa edilen önemli bir yapıdır.

Dârülkurrâlar. Kur'an eğitiminin verildiği dârülkurrâlar kare planlı kubbeli yapılar olup ilk devir örnekleri günümüze ulaşmamıştır. Mevcut en eski yapı Bursa'da Hoca Yâkub Dârülkurrâsı'dır. Bu yapı genel uygulamanın dışında biri yazlık, diğeri

kışlık iki hacimden oluşur. Dârülkurrâların zamanımıza kadar gelen önemli örnekleri XVI. yüzyılın ikinci yarısına aittir. İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi'ndeki dârülkurrâ caminin kible yönünde avlu duvarı üzerinde yer almaktadır. Bazı araştırmacılarca Dârülhadis Medresesi'nin dershanesi veya türbedar odası olarak yanlış tanımlanan yapı bu konumuyla kesinlikle bir dârülkurrâdır. Vefa'da bulunan Hüsrev Kethüdâ Dârülkurrâsı, Fâtih Sultan Mehmed devrine ait Molla Hüsrev Mescidi'nin yanında inşa edilmiştir. Eyüp'te Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nde yer alan dârülkurrâ, önündeki tek kubbeli revakı ile dikkat çekicidir. Üsküdar'da Atik Vâlide Külliyesi'ndeki dârülkurrâ ise zamanla orijinal şeklini kaybetmiştir. Edirne'de Selimiye Külliyesi'ne Mimar Dâvud Ağa tarafından 1590 başlarında ilâve edilen dârülkurrâ arastanın hemen yanı başındadır. Kütahya Câfer Paşa Dârülkurrâsı sekizgen planı ile farklı bir örnek olarak zikredilebilir. Sultan Ahmed Külliyesi bünyesinde yer alan dârülkurrâ I. Ahmed'in türbesiyle hemen hemen bitişik bir konumdadır. Benzer bir türbe-dârülkurrâ ilişkisi Eminönü Yenica mi Külliyesi'nde de görülmektedir.

Kütüphaneler. Kütüphaneler XVII. yüzyıla kadar cami, medrese, tekke, zâviye ve türbelerdeki bir kitap dolabı veya odadan ibaretti. İlk defa Köprülü Külliyesi'nde müstakil bir kütüphane binası inşa edilmiştir. Kütüphaneler genellikle kare veya dikdörtgen planlıdır. Bir avlu içine alınarak gürültüden uzaklaştırıldıkları gibi bodrum kat üzerinde inşa edilerek rutubetten korunmuştur. Amcazâde Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi, Şehid Ali Paşa, Damad İbrâhim Paşa, III. Ahmed, Hekimoğlu Ali Paşa, Ayasofya'da I. Mahmud, Âşir Efendi, Âtîf Efendi, Fatih'te Sultan I. Mahmud, Nuruosmaniye, Râgıp Paşa, Veliyyüddin Efendi, Murad Molla, Eminönü Hamidiye, Hacı Selim Ağa, Hâlet Efendi, Esad Efendi, Abdurrahman Nâfiz Paşa ve Hüsrev Paşa kütüphaneleri İstanbul'daki önemli kütüphane yapılarıdır. Nevşehir Damad İb-

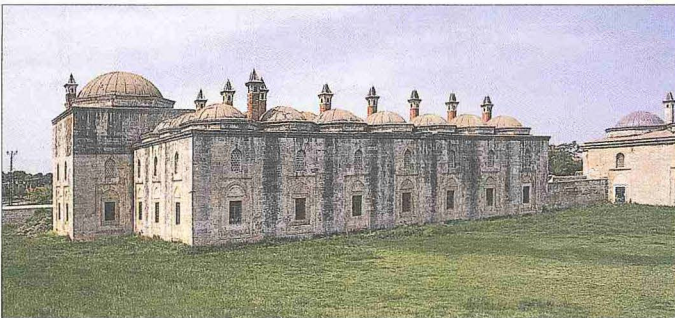

Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

râhim, Sivas Hacı Nûman, Rodos Hacı Ahmed Ağa, Konya Yûsuf Ağa, Antalya Müttesellim (Müselim), Akhisar Zeynelzâde, Kayseri Râşid Efendi, Tire Necib Paşa, Lefkoşe II. Mahmud, Manisa Çaşnigir, Ürgüp Tahsin Ağa, Kütahya Molla Bey, Manisa Demirci Mahmud Çelebi, Burdur Hacı İsmâil Ağa ve Sivas Ziyâ Bey İstanbul dışında inşa edilmiş önemli kütüphane örnekleridir.

Muvakkithâneler. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren camilerin yanına muvakkithâneler inşa edilmiş, ancak bunların erken dönem örnekleri günümüze ulaşmamıştır. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren müstakil binalar olarak yapılan ve günümüze kadar gelen örnekler kare, dikdörtgen, çokgen planlıdır. Daire formuna yaklaşan yapılar da vardır. Üsküdar Yeni Vâlide, Lâleli, Nusretiye, Sultan Ahmed, Ayasofya, Kasım Paşa, Dolmabahçe, Arnavutköy, Emirgân, Beylerbeyi ve Teşvikiye camilerinde, Galata Mevlevihânesi, Bâlâ Süleyman Ağa ve Sünbül Efendi gibi tekkelelerde muvakkithâneler bulunmaktadır.

İmaretler. Erken devirden itibaren külliye bünyeleri içinde imaretlerin yer aldığı görülmektedir. İlk imaret örneği olarak bilinen Bursa Orhan Gazi Külliyesi içindeki yapı günümüze ulaşmamıştır. Bursa'da Hudâvendigâr, Yeşil ve Murâdiye külliyelerinin imaretleri mütevazi ölçülerdedir. Edirne II. Beyazıt Külliyesi'ndeki imaret ise daha geniş bir yapı grubunu oluşturur. Fâtih Külliyesi içindeki imaret tabhâne ve kervansarayla bağlantılıdır. Beyazıt Külliyesi'ndeki imarete ilk defa bir avlu etrafında bağımsız birimler yer almıştır. Sinan'ın önemli eseri Haseki Külliyesi'nin imareti bir avlu etrafında oldukça simetrik planıyla dikkat çekmektedir. Şehzade Külliyesi'nin imareti avlunun iki yanındaki kapalı mekân grubu ile şekillenmiş olup

Yıldırım Medresesi – Edirne

karşısındaki kervansarayla da bağlantılı olacak biçimde düzenlenmiştir. Süleymaniye Külliyesi'nin Dârüzziyâfe olarak tanınan imareti külliyesinin önemli bir parçasıdır. Kare planlı avlu etrafında odalar yer almaktadır. Yanındaki tabhâne ile birlikte arazinin eğiminden yararlanılarak binaların altına kervansarayın ahırları yerleştirilmiştir. Üsküdar Atik Vâlide Külliyesi'ndeki imaret de kervansaray ve tabhâne bölümleriyle birlikte ele alınmış, ortak bir giriş önünde bir avlu ile yapılara bağlantı sağlanmıştır. Sultan Ahmed Külliyesi'nde imareti oluşturan yapılar Atmeydanı'nın batı ucunda ayrı binalar olarak yan yana dizilmiştir. Burada da bir tarafta dârüşşifâ, diğer tarafta tabhâne ile bir yakınlık söz konusudur. Üsküdar Yeni Vâlide ile (1708-1710) Lâleli (1760-1764) külliyelerinin imaretleri caminin kuzeyinde, Nuruosmaniye Külliyesi'nde (1748-1755) caminin güneyinde medresenin bitişiğinde yer almaktadır. Eyüp'te Mihrişah Sultan Külliyesi'nde (1792-1795) bağımsız bir avlu etrafında inşa edilen imaret külliyesinin ağırlık merkezini oluşturmaktadır.

Dârüşşifâlar. En erken tarihli dârüşşifâ Bursa'da Yıldırım Külliyesi'nde bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı yapıda ortadaki revaklı avlu etrafına odalar yerleştirilmiştir. Bir medrese planı düzeninde olan yapıda girişin karşısındaki büyük kubbeli birim dersane şeklinde tasarlanmıştır. İstanbul'da ilk dârüşşifâ Fâtih Külliyesi'nde (1470) inşa edilmiştir. Günümüze kadar gelmeyen bu yapının kare planlı, revaklı, avlulu bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Edirne'de Sultan II. Bayezid Dârüşşifâsı ilginç planıyla dikkat çeker. Üç bölümden oluşan yapıda önde bir tarafı revaklı ve odalı dikdörtgen avlu, ortada küçük bir avlu ve güneydoğu uçta altıgen bir bölüm yer almaktadır. Ortada üzeri aydınlık fenerli kubbe ile örtülü mekânın etrafı odalar ve eyvanlarla çevrilidir. Manisa Hafsa Sultan Dârüşşifâsı revaksız bir avlu etrafına yerleştirilmiş odalardan oluşur. Girişin avlu yönü üç kubbeli bir revak şeklinde düzenlenmiş olup karşısında bir eyvan bulunmaktadır. Haseki Dârüşşifâsı sekizgen bir avlunun beş yönünde yerleştirilen mekânlardan oluşur. Avlunun iki köşesinde kubbeli eyvanlar yer almaktadır. Süleymaniye Dârüşşifâsı iki avlulu bir plana sahiptir. Revaklı olan avlulardan ikincisinde revakların arkası odalarla çevrelenmiştir. Yapı yanındaki tıp medresesiyle bir bütün olarak düşünülmüştür. Revaklı avlu etrafında değişik boyutlardaki mekânlardan oluşan bir plana sahip Üsküdar Atik Vâli-

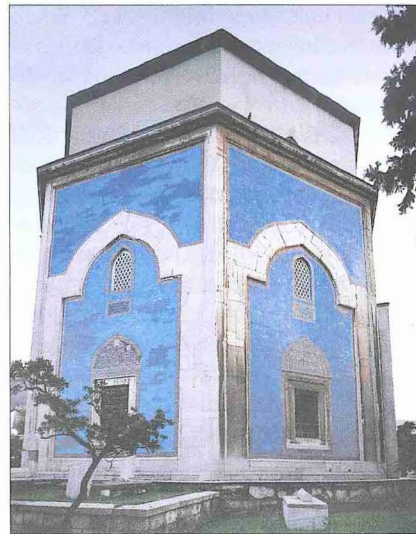
de Sultan Dârüşşifâsı yanındaki imaretle birlikte ele alınmıştır. Osmanlı mimarisinde son dârüşşifâ Sultan Ahmed Külliyesi'nde inşa edilmiştir. Günümüze ulaşmayan yapının kare planlı revaklı avlusu etrafında sıralanan odalardan meydana geldiği bilinmektedir. Bitişğinde küçük bir hamamla bağlantılı olan yapı aynı zamanda imaret yapılarıyla bir arada tasarlanmıştır. Son dönemde dârüşşifâların yerini Vakıf Gureba (1845), Şişli Etfal (1897-1898) ve Haydarpaşa Numune (1901 ve sonrası) hastahanelerinde olduğu gibi Batılı anlayışa uygun biçimde yapılmış hastahaneler almıştır.

Türbeler. Açık ve kapalı olmak üzere iki tip türbe yapısı bulunmaktadır. Erken dönemden İznik'te Sarı Saltuk ile (XIV. yüzyıl ikinci yarısı) Yâkub Çelebi'nin (XV. yüzyıl başı) makam türbeleri açık türbelerdir. Bursa'da Devlet Hatun Türbesi ile Murâdiye'deki Saraylılar (Câriyeler) Türbesi de (XV. yüzyıl) açık türbe örneği olarak önemlidir. İstanbul'da Bulak Mustafa Paşa Türbesi (XVI. yüzyılın ilk yarısı) sekizgen, Mimar Sinan Türbesi dikdörtgen planıyla açık türbe tipinin dikkat çeken örnekleridir. Gülnüş Emetullah Vâlide Sultan Türbesi sekizgen planı ile büyük boyutlu bir açık türbe örneğidir. Bursa Mustafakemalpaşa'da Lala Şâhin Paşa, İznik'te Kırğızlar (XIV. yüzyıl ortası) ve Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa türbeleri kapalı türbe tipinin erken örnekleridir. Bursa'da Osman Gazi, Orhan Gazi ve Murad Hudâvendigâr

türbeleri tamamen yenilenmiştir. Yıldırım Türbesi kare planlı olup özgün şeklini korumuştur. Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil türbe adıyla tanınan sekizgen planlı türbesi yoğun süslemeleriyle ayrıca dikkat çekicidir. II. Murad Türbesi, üzeri kısmen açık bırakılmış sade bir yapıdır. Fâtih Sultan Mehmed Türbesi 1766 depreminde yıkılmış ve ertesi yıl barok üslûbunda yeniden inşa edilmiştir. Mahmud Paşa Türbesi kesme taştan sekizgen planlı bir yapı olup içi çok sade, dış cephelerinde ise taş frîze ve lâcivert çinilerin kakılması ile çok gösterişli ilginç bir örnektir. Benzer bir uygulama Üsküp'te İsa Bey Türbesi'nin (XV. yüzyıl) kasnağında görülmektedir. II. Bayezid ile kızı Selçuk Hatun'un türbeleri sekizgen planlı sade yapılarıdır. Yavuz Sultan Selim Türbesi sekizgen planı, yivli kubbesi ve renkli taş işçiliğiyle dikkati çeker. Yanında yer alan Kanûnî Sultan Süleyman'ın şehzadeleri için inşa edilmiş Şehzadeler Türbesi de sekizgen planlı olup çinileriyle önemli bir eserdir. Şehzade Mehmed Türbesi de (1544-1545) sekizgen planlı olup renkli taş işçiliği, yivli kasnaklı kubbesi ve renkli sır tekniğindeki çinileriyle çok süslü bir eserdir. Yine sekizgen planlı Kanûnî Türbesi dıştan revaklı olmasıyla farklı bir özelliğe sahiptir. Çinilerle süslü bu türbede Sinan çift kubbeli örtü sistemini kullanmıştır. Aynı plana sahip yanındaki Hürrem Sultan Türbesi'nin içi çinilerle süslü, yuvarlak kasnağı dıştan kitâbelidir. Kanûnî Türbesi'nde görülen çift kubbe Aya Sofya haziresindeki II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed türbelerinde de uygulanmıştır. Bu yapılar da hareketli mermer cephelere ve kaliteli çini süslemelere sahiptir. I. Ahmed'in ve Yenicami Külliyesi'ndeki Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın türbeleri büyük boyutlu kare planlı ve girişin karşısında bir eyvanı bulunan benzer yapılarıdır. Barok üslûbunda inşa edilen III. Mustafa Türbesi, XVI. yüzyıla ait mercan kırmızılı çinilerin itinalı olarak kullanılmış olmasıyla dikkat çekmektedir. I. Abdülhamid Türbesi kare esaslı, köşeleri hafifçe yuvarlatılmış barok bir yapıdır. II. Mahmud Türbesi sekizgen planlı, büyük boyutlu ve empire özellikleri gösteren bir eserdir. Yavuz Sultan Selim Külliyesi'ndeki Abdülmecid Türbesi oldukça sade bir yapıdır. Eyüp'te yeni klasik üslûpta inşa edilmiş olan Mehmed Reşad Türbesi sekizgen gövdeli olup içi Kütahya çinileriyle süslenmiştir.

Su Tesisleri. Bu tesislerin önemlileri İstanbul'da bulunmaktadır. İstanbul'da Roma'dan kalan kemerlere yenileri ilâve edilmiş, bentlerde toplanan sular bu kemer-

Yeşiltürbe – Bursa

Kırkçeşme
tesislerinden
Uzunkemer

ler vasıtasıyla çeşitli su yollarından şehre ulaştırılmıştır. Maksem ve kubbelere dağılan sular su terazileri vasıtasıyla yükseltilir, ihtiyaç duyulan yerlere rahatça gönderilirdi. İstanbul'un önemli su kaynaklarından biri Belgrad ormanlarından sağlanan Kırkçeşme sularıdır. 1554-1564 yılları arasında yapılan tesislere bağlı olarak irili ufaklı otuz üç adet kemer inşa edilmiştir. Bunlardan Uzunkemer 711 m., Kovukkemmer 342 m., Moğlova Kemer 258 m., Güzelcekemer (Gözlücekemer) 165 m. uzunluğundadır. Zamanla su sağlayan kollar üzerinde bentler yapılmıştır. Bunlar Topuz Bendi, Büyük Bent, Ayvat Bendi ve Kirazlı Bent'tir (1818). Halkalı suları 1453-1755 yıllarında inşa edilen on altı ayrı su yolundan oluşmaktadır. Sular Topuzlu Bent, Vâlîde Bendi, Sultan Mahmud Bendi'nde toplanmaktadır. Taksim suyu tesisleri bu üç bentle son şeklini almıştır. 1900-1902 yıllarında II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hamidiye su tesislerinin kaynağı olan sular Kemerburgaz'ın güneyinde Karakerem civarındaki elli altı menbadan çıkarılmaktadır.

Hamamlar. Osmanlı hamamları genelde sıcaklık bölümlerinin biçimine göre gruplandırılır. İznik'te sur dışında inşa edilen Orhan Hamamı kazılarla kısmen ortaya çıkarılmıştır. Yine İznik'teki İsmâil Bey Hamamı (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başı) zengin süslemeleriyle dikkat çeker; eser kısmen harap durumdadır. Bursa'da Yıldırım Bayezid zamanında yapılan Demirtaş Hamamı 16 m. çapındaki kubbesiyle önemli bir yapıdır. Bolu'da Orta Hamam (XIV. yüzyıl son çeyreği) ve Bergama'da Debbağlar Hamamı (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başı) erken devrin diğer önemli hamamlarıdır. İstanbul'da pek çok külliye bünyesinde hamam inşa edilmiş, Mahmud Paşa Hamamı çifte hamam olarak yapılmıştır. Yalnızca erkekler kısmı gün-

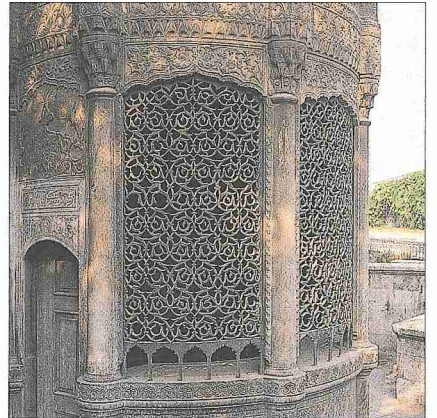
müze ulaşan yapıda sıcaklık kısmı sekizgen planlıdır. XVI. yüzyılın başında inşa edilen Beyazıt Hamamı da bir çifte hamamdır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan için Ayasofya önünde yaptırdığı Haseki Hamamı Sinan'ın önemli bir eseridir. Uzunlamasına yerleştirilen çifte hamam farklı bir dış görünüme sahiptir. Haydar'daki Haydar Paşa Hamamı'nda bu uygulamanın bir benzeri görülür. Zeyrek'te Çinili Hamam (XVI. yüzyıl ortası) içi çinilerle süslü çifte hamamdır. Mimar Sinan'ın bir diğer eseri Çemberlitaş Hamamı da bir çifte hamamdır. Kılıç Ali Paşa Hamamı ise tek hamamdır. Kösem Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Çinili Hamam büyük boyutlu bir çifte hamam örneğidir. I. Mahmud tarafından inşa ettirilen barok özelliklerine sahip Çağaloğlu Hamamı İstanbul'da yapılan son büyük hamamlardandır.

Çeşmeler-Sebiller. Osmanlı devrinde çeşme ve sebiller bir külliye bünyesinde veya tek başlarına inşa edilmiş, şehirlerde hemen her mahallede çeşme yapılmıştır. İstanbul'da 1000'i aşkın çeşme, 150'den fazla sebilin bulunduğu bilinmektedir. Erken ve klasik dönem çeşmeleri sade görünümü, sivri kemerli nişlidir. XVII. yüzyıldan itibaren alınlıklarda ve ayna taşlarında görülmeye başlanan süsleme zenginliği XVIII. yüzyıldan itibaren bütün cepheyi kaplamıştır. Özellikle vazodan çıkan çiçekler ve meyve dolu kâseler dikkat çekici süslemelerdir. Çeşmelere buldukları yerlere ve şekillerine göre cephe, köşebaşı, tek yüzlü, iki yüzlü, üç yüzlü, çeşme, namazgâh veya meydan çeşmesi gibi isimler verilmiştir. İstanbul'da Dâvud Paşa Çeşmesi (1485) günümüze kadar gelen erken bir örnek olup sivri kemerli nişli sade bir cepheye sahiptir. Son dönemden Alemdar Yokuşu'ndaki Üçyüzlü Çeşme (1911) çok cepheli tipe örnek gösterilebilir. XVIII. yüzyıl-

dan itibaren İstanbul'un önemli meydanlarında âbidevi çeşmeler inşa edilmiştir. Topkapı Sarayı'nın kapısı önünde III. Ahmed Çeşme ve Sebili, Üsküdar'da III. Ahmed Çeşmesi, Azapkapı'da Sâliha Sultan Sebili ve Çeşmesi, Tophane'de I. Mahmud Çeşmesi, Kabataş'ta Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Emirgân'da I. Abülhamid Çeşmesi bu grup içerisindeki önemli eserlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren görülen sebiller köşe başında iki cepheli, dışa taşkın üç, dört, beş cepheli veya pencere sebili denilen şekillerde inşa edilmiştir. Sebillerinde bulunan madenî şebekelerde devrin üslubunu yansıtan zengin kompozisyonlar yer almaktadır. Mimar Sinan, Sinan Paşa, Kuyucu Murad Paşa, Sultan İbrâhim ve Yenicami sebilleri dışa taşkın çok cepheli sebillerdir. XVIII. yüzyıldan sonra cepheler dışbükey veya içbükey formu almıştır. Damad İbrâhim Paşa, Lâleli, Recâi Efendi, Hamidiye dışbükey dilimli; Hacı Beşir Ağa, Fatih'te II. Mahmud esası I. Mahmud içbükey dilimli, Seyyid Hasan Paşa iç ve dışbükey dilimli cephelidir. II. Mahmud Külliyesi'nde (1840) yer alan sebiller ise yarım yuvarlak cephesiyle farklı bir uygulamadır. Sultan Ahmed Külliyesi'nde Atmeydanı'na bakan cephede kapı yanlarındaki sebillerle Cevri Kalfa Sebili düz cepheli sebillerle örnek verilebilir. Mesih Mehmed Paşa Türbesi önünde ve Sultan Ahmed Türbesi yanlarında avlu duvarları üzerindeki pencere sebiller de bu gruba dahildir.

Ticarî Yapılar. Hanlar, bedestenler, arasta ve çarşılar ticarî yapılar grubunu oluşturur. Orhan Gazi döneminde Bursa'da yapılan Emîr Hanı bilinen ilk Osmanlı hanı

Azapkapı'da Sâliha Sultan Sebili - İstanbul

olup iki katlı olarak düzenlenmiştir. XIV. yüzyılın sonuna ait Bursa Yıldırım Bedesteni de ilk Osmanlı bedesteni olması açısından önemlidir. Edirne'de Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan bedesten Bursa Yıldırım Bedesteni'ne benzemektedir. Hanlar ve çarşıların Bursa Ulucamii çevresinde inşa edilmesi bölgenin ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Benzer durum, pek çok şehirde bedestenlerin etrafında dükkânların çoğalmasıyla oluşan çarşılarda da görülür. İstanbul'da Fâtiḥ Sultan Mehmed devrine ait Sandal ve Cevâhir bedestenleri etrafında zamanla hanlar ve dükkânlar çoğalmış, bugün Kapalı Çarşı adıyla tanınan Büyük Çarşı meydana gelmiştir. Kapalı Çarşı etrafı, özellikle Mercan ve Tah-takale civarı ticaret merkezi haline gelmiş, bu bölgede önemli hanlar inşa edilmiştir. İki avlulu bir düzene sahip Kürkçü Hanı İstanbul'da erken devir han örneği olarak dikkat çekicidir. XVII. yüzyılda yapılmış olan Büyük Vâlide Hanı ile Vezir Hanı büyük ölçekli yapılarıdır. XVIII. yüzyılda Beyazıt'ta inşa edilen Simkeşhâne ile Seyyid Hasan Paşa Hanı bu ticaret bölgesinin güney sınırını oluşturmuştur. XIX. yüzyıl ve sonrasında Eminönü ve Galata civarında çok katlı hanlar inşa edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi'nde medreselerin atında yer alan Tiryaki Çarşısı, Edirne Selimiye Külliyesi'ndeki arasta XVI. yüzyıla ait iki önemli çarşı örneğidir. XVII. yüzyılda Sultan Ahmed Külliyesi'ndeki arasta ile Yenicami Külliyesi'ndeki Mısır Çarşısı adıyla tanınan arasta inşa edilmiştir. Ayrıca Kuyucu Murad Paşa, Bayram Paşa, Köprülü, Amcazâde külli-yeleri gibi bazı külliyelerde birkaç birimden oluşan dükkânlar yapılarak çevrenin ihtiyacı karşılanmıştır. Osmanlı devrinde menzil külli-yeleri, bünyesinde yer alan han ve kervansaraylarla şehir merkezlerinde inşa edilen han ve kervansaraylar dükkân, arasta, çarşı, bedesten gibi yapılarla ilişki-lenirilmiştir. Lüleburgaz, Havsa, Payas, Ilgın, Ulukışla, İncesu menzil külli-yeleri Edirne'deki Ekmekçizâde Ahmed Paşa Hanı, Merzifon'daki Taşhan bu tip yapılara örnek olarak gösterilebilir.

İskeleler ve Garlar. İstanbul'da XIX. yüzyılın başlarında Şirket-i Hayriyye vapurları için iskele binaları inşa edilmiştir. Haliç'te yapılan iskele binaları ahşap, diğerleri ahşap ya da kâgır olup bazılarında çini süslemeler yer almıştır. Bu binaların çoğu zamanla harap olmuş ve yıktırılmış, yerlerine betonarme olarak yenileri inşa edilmiştir. Haliç'te Ayvansaray, Defterdar, Eyüp ve Hasköy iskeleleri günümüze özgün olarak ulaşmıştır. Rumeli yakasında Beşik-

taş, Ortaköy, Bebek, Büyükdere, Sarıyer ve Rumelikavağı; Anadolu yakasında Beylerbeyi, Kuzguncuk, Haydarpaşa ve Bostancı; Adalar'da Büyükkada iskeleleri de günümüze ulaşan özgün yapılarıdır. Bunlardan Beşiktaş, Büyükdere, Kuzguncuk, Büyükkada iskeleleri kâgır ve iki katlı, Haydarpaşa ve Bostancı iskeleleri kâgır tek katlı, diğerleri ahşap tek katlı binalardır. Gar binaları II. Abdülhamid döneminde demiryollarının kurulmasıyla inşa edilmeye başlanmıştır. Alman mimar Jachmund tarafından yapılan Sirkeci Garı (1890-1901) oryantalist özellikleriyle dikkat çeker. Alman asıllı Otto Ritter ve Helmuth Cuno'nun inşa ettiği Haydarpaşa Garı'nda (1906-1908) barok etkileri ön plandadır. Edirne Karaağaç Garı (1913-1914) Mimar Kemaleddin'in eseri olup birinci ulusal mimari döneminin özelliklerini göstermektedir.

Köprüler. Osmanlı devrinde 100'ü aşkın köprü yapılmıştır. Bunlardan bazıları tarihî köşklere, uzunlukları ve geniş kemer açıklıkları ile dikkat çekicidir. Edirne Ekmekçizâde Köprüsü, Gazi Mihal Köprüsü ve Meriç Köprüsü'nde kitâbelerin yer aldığı tarihî köşklere bulunmaktadır. Büyük boyutlu köprüler içinde Ergene Köprüsü (Uzunköprü) 1392 m., 174 gözlüdür. Köstendil İshak Paşa Köprüsü 89,50 m., beş gözlü olup büyük kemeri 21,65 m. açıklığındadır. Çorum Osmancık Beyazıt Köprüsü 250 m., on beş gözlü, Bulgaristan Svilengrad Çoban Mustafa Paşa Köprüsü 295

m., yirmi gözlüdür. Saraybosna Keçi Köprüsü tek gözlü olup kemer açıklığı 32 m., Mostar Köprüsü tek gözlü olup kemer açıklığı 28,60 metredir. Büyükçekmece Köprüsü dört bölümlü, 635,50 m., yirmi sekiz gözlü; Silivri Köprüsü 333 m., otuz iki gözlü; Bosna-Hersek'te Vişegrad'da Drina (Sokullu Mehmed Paşa) Köprüsü 179 m., on bir gözlü; Alpullu Köprüsü 123,80 m., beş gözlüdür. Alpullu Köprüsü'nde orta gözde kemer açıklığı 20 metredir. Bolvadin Köprüsü'ne Osmanlı devrinde yapılan ilâve 175 m. olup yirmi iki gözdür (Bizans devri 200 m., 42 göz). Meriç üzerindeki Yeniköprü 263 m., on iki gözlüdür.

Saraylar. İlk Osmanlı sarayı Bursa'da yapılmıştır. Bugün izi dahi kalmamış olan bu sarayın bahçeler arasına dağılmış köşklere oluştuğu bilinmektedir. Edirne'de oldukça geniş bir alana yayılan ve çeşitli bölümlerden oluşan Edirne Sarayı'nın bazı kalıntıları günümüze ulaşmıştır. İstanbul'da Fâtiḥ Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen ilk saray Eski Saray adıyla tanınmaktaydı. Günümüze kadar gelmeyen bu saray Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binalarının olduğu yerde bulunuyordu. Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin idare merkezi olan Topkapı Sarayı'nın inşasına Fâtiḥ döneminde başlanmıştır. Sûr-ı Sultânî adı verilen sur duvarı içinde yer alan saray da Fâtiḥ Köşkü ile Çini Köşk bu devirden kalan önemli birim-

Topkapı Sarayı'nın kuşbakışı görünüşü

lerdir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar ihtiyaca göre birçok ilâvenin yapıldığı saray bu yüzyılın ikinci yarısında yerini yeni inşa edilen saraylara bırakmıştır. Abdülmecid'in yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı Osmanlı sultanlarının yeni ikamet yeri olmuştur. Sultan Abdülaziz Beylerbeyi Sarayı'nı bir yazlık saray olarak inşa ettirmiştir. Yine Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan Çırağan Sarayı 1910'da yanmıştır. Yıldız Sarayı ise XIX. yüzyılda inşa edilen köşklere II. Abdülhamid tarafından yaptırılan yeni ilâvelerle genişletilmiştir.

Köşkler-Kasırlar. Kasır daha büyük ve önem taşıyan yapılar, köşk ise daha mütevazı ve küçük ölçekli binalar için kullanılır. Bununla birlikte köşk ve kasır kelimelerinin Sepetçiler Kasrı (Köşkü) ve Aynalıkavak Köşkü'nde (Hasbahçe Kasrı) olduğu gibi birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. XIX. yüzyılda yapılan Mecidiye, İhlamur, Küçüksu ve Maslak kasırları ile Siyavuş Paşa Çiftliği'nde Havuzlu Köşk, Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı'nın Selâmlık Köşkü, Afganiler Tekkesi Selâmlık Köşkü, Çengelköy Köçeoğlu Köşkü ve Mâbeyinci Râgıb Paşa Köşkü önemli örneklerdir.

Konaklar. Osmanlı sivil mimarisinde görülen büyük boyutlu konutlardır. XVIII. yüzyıla kadar dış sofalı ve divanhâneli düzenleri olduğu tahmin edilmektedir. Köşeleri odalı, dört eyvanlı, orta sofalı şema sık rastlanan bir uygulamadır. XIX. yüzyıldan itibaren oval ve yuvarlak sofalı planları öne çıkmıştır. İstanbul'da Mütercim Rüşdü Paşa, Rauf Paşa, Fuad Paşa, Subhi Paşa, Kayserili Ahmed Paşa konakları büyük boyutlu ve kâgir malzemeli olarak günümüze kadar gelmiş önemli örneklerdir. İstanbul dışında Birgi Çakır Ağa, Urfa Kürkcüoğlu, Tokat Latifoğlu konakları gibi çok sayıda konak örneği bulunmaktadır.

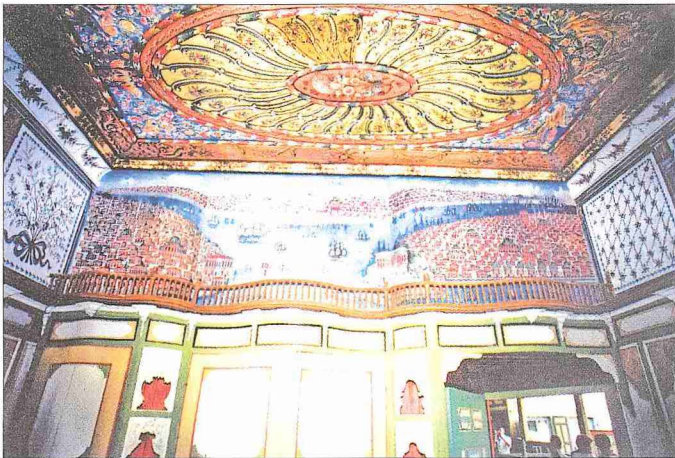
Askerî Yapılar. Osmanlı devri askerî yapıları içinde İstanbul ve Çanakkale boğazlarında inşa edilen hisarlar, yeniçeri ocakları ve yeni düzende yetiştirilen askerlerin kışalaları ile savunma hatlarındaki tabyalar sayılabilir. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadoluhisarı İstanbul'un fethinden önce Fâtiht Sultan Mehmed tarafından hisarpeçe içine alınarak güçlendirilmiştir. Boğaz'dan geçişleri engellemek amacıyla karşı kıyıya inşa edilen Rumelihisarı üç büyük kulesiyle bunları birleştiren burçlarla takviye edilen surlardan oluşmaktadır. Çanakkale Boğazı'nda Kilitbahir ve Seddülbahir kaleleriyle Kal'a-i Sultânîyye inşa edilmiştir. Fâtiht devrine ait Eceabat'taki Kilitbahir Kalesi yonca planlı yapısıyla ilgi çekicidir. Deniz yönündeki kuleli bölüm Kanûnî Sultan Süleyman zamanında ilâve edilmiştir. Dikdörtgen planlı Kal'a-i Sultânîyye çok katlı bir düzene sahiptir. Esası Fâtiht dönemine ait olan bu bina XVI ve XVII. yüzyıllarda onarılmış, XIX. yüzyılda toprak tabyalar yapılmıştır. İstanbul'da Bizans devrine ait Altın Kapı'nın iç tarafına inşa edilen eklerle oluşturulan Yedikule Hisarı ile Topkapı Sarayı'nı çevreleyen Sûr-ı Sultânî bir iç kale niteliğindedir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Karadeniz'den gelen saldırılara karşı Boğaz'ın kuzeyinde bazı tahkimatlar yapılmıştır. I. Abdülhamid zamanında inşa edilen ve II. Abdülhamid zamanında elden geçirilen topçu istihkâmaları önemlidir. XIX. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'de tabya adı verilen tahkimatların inşa edildiği görülmektedir. 1870'li yıllarda Rus ordusunun saldırılarına karşı yapılan Erzurum Aziziye tabyaları karmaşık planlı kanallar ve toprak siperlerden oluşmaktadır. Edirne'de inşa edilen otuz bir tabyadan Kıyık (Şükrü Paşa) ve Hıdırlık tabyaları dikkat çekicidir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bunlara ait kışalalar (odalar) zamanla yıkıldığından günümüze ulaşmamıştır.

Kasımpaşa'da Ceza-yirli Hasan Paşa tarafından yaptırılan Kal-yoncular Kışlası avlu ortasındaki camisiyle birlikte özgün halini muhafaza etmektedir. Önceleri ahşap olarak inşa edilen ve çoğu II. Mahmud devrinde kâgir olarak yenilenen kışalalar bir iç avlu etrafında yerleştirilen mekânlardan oluşmaktadır. Râmi, Dâvud Paşa kışalaları bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Tophane ve Taksim topçu kışalaları önce değişikliğe uğramış, ardından ortadan kalkmıştır. Selimiye Kışlası günümüze ulaşmış en büyük kışla binasıdır. Kuleli Kışlası da iki yanda kuleleriyle dikkat çekici bir yapıdır. 1847'de tıbbiye mektebi olarak inşasına başlanan ve kışla olarak tamamlanan Taşkışla ve 1862'de bitirilen Gümüşsuyu Kışlası iç avlulu plandadır. Maçka Kışlası iki ayrı iç avluya sahiptir. 1887 yılında Yıldız Sarayı'nın yanında yapılan Orhaniye Kışlası üslubu, adı ve hâkim kubbeli camisiyle dikkat çekmektedir. 1914'te inşa edilen Reşâdiye Kışlası birinci ulusal mimarlık dönemi özelliklerini taşıyan son Osmanlı kışlasıdır.

Karakollar. Karakollar XIX. yüzyılda inşa edilmeye başlanmıştır. İstanbul'da 240 kadar karakol yaptırılmış, 1927'de bu sayı 143'e düşmüştür. Günümüze otuz kadar karakol binası ulaşmıştır. Karakollar genellikle kare ve dikdörtgen planlı olup bazılarında bodrum katı mevcuttur. Otakçılar, Fatih ve Çarşamba karakolları erken, Eyüp Karakolu geç tarihlilere örnek olarak gösterilebilir.

Saat Kuleleri. Balkanlar'da Banyaluka (1577) ve Üsküp'te (1593) erken örneklerine rastlanan saat kuleleri İstanbul ve Anadolu'da XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanmış, önemli meydanlarda bir yapı üzerinde veya yamaç ve tepelerde inşa edilmiştir. Bugün mevcut olanlar içinde Safranbolu Saat Kulesi (1796) erken tarihli ve yamaçta yer alan bir yapıdır. Bazı saat kulelerinin altında çeşme, sebil, bazılarında muvakkit odası bulunmaktadır. Bir kısım saat kulelerinin üzerinde hava ölçüm aletleri yer alır. Yangın kulesi ve yön gösterici gibi farklı fonksiyonlara sahip saat kuleleri de vardır. Tophane, Dolmabahçe, Yıldız, İzmir ve İzmit saat kuleleri süslemeleriyle dikkat çeken örneklerdir.

Diğer Yapılar. Sultan Abdülaziz devrinde Eski Saray'ın yerine inşa ettirilen Harbiye Nezâreti binası (1863) avlulu, iki katlı büyük bir yapıdır. Aynı döneme ait Bahriye Nezâreti binası da yine avlulu bir düzende inşa edilmiştir. İtalyan mimar Rai-

Birgi Çakır
Ağa Konağı'nın
içinden
bir görünüşü

mondo d'Aronco'nun Ziraat Nezâreti binasıyla (1889) Fransız mimar Alexandre Vallaury'nin Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi (1894-1903) ve Düyûn-ı Umûmiyye binalarında klasik mimari etkileri ön plandadır. Vallaury'nin diğer bir eseri Müze-i Hümayun'da (Arkeoloji Müzesi, 1892-1897) İlkçağ mimari özellikleri, Osmanlı Bankası binasında ise (1892) Batı etkileri belirgindir. İtalyan mimar Mongeri'nin Karaköy Palas (1920), Maçka Palas (1922) binalarında da Batı etkileri hâkimdir. Mimar Vedat ve Mimar Muzaffer'in Posta ve Telgraf Nezâreti ile (1905-1909) Mimar Vedat'ın Defter-i Hâkânî (1910) binalarında ise birinci ulusal mimarlık özelliklerinin başarılı uygulamaları görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, ts. (Maarif Basımevi), I-II; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938; Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939; Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları*:

Osmanlı Devri, İstanbul 1946-52, I-II; Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954; a.mlf., *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekan Teşekkülü*, İstanbul 1958; Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964; a.mlf., *Mimar Sinan*, İstanbul 1986; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*; a.mlf., a.e. II; a.mlf., a.e. III-IV; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri I*; a.mlf., a.e. II-III; a.mlf., a.e. IV; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971; Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1974, I-II; a.mlf., *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul 1979; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975; A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler", *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*, Ankara 1975, s. 217-257; Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimârîsi*, Ankara 1976; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1977-86 I-V; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*; a.mlf., a.e. VI; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dö-*

nem İmar Sistemi, İstanbul 1985; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986; a.mlf., *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1988; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; Gönül Cantay (Güreşsever), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 73-108; Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993; Mehmet Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995; W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, İstanbul 1998, s. 324-519; Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları* (haz. Celal Kolay), İstanbul 1999; Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara 1999; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen Osmanlı Medreseleri*, Ankara 2000; M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisi'nde Tarikat Yapıları / Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 305-363; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İFM*, XXI (1963), s. 1-80; a.mlf., "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1214 (44-144).

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU